

IN MEMORIAM
BERNAT METGE

EN EL SISÈ CENTENARI
DE LA SEVA MORT

BARCELONA · MMXIII ·

BERNAT METGE IN MEMORIAM,
EN EL SISÈ CENTENARI DE LA SEVA MORT

El 9 de maig de 2013, a la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans, es va celebrar una jornada en commemoració del sisè centenari de la mort de Bernat Metge (c. 1348–1413). Va obrir l'acte el President de l'Institut, Salvador Giner, i el va cloure Mariàngela Vilallonga, Vicepresidenta. Es reproduïxen a continuació les intervencions llegides en l'ocasió: les de Lluís Cabré i Lola Badia van glossar respectivament el perfil intel·lectual de Metge i la projecció de la seva figura fins a l'actualitat; les d'Alejandro Coroleu i Jill Krays van presentar el volum Fourteenth-Century Classicism: Petrarch and Bernat Metge, ed. L. Cabré, A. Coroleu i J. Krays (Londres-Torí: The Warburg Institute-Nino Aragno editore, 2012), el contingut del qual es detalla en un full volant al final dels textos.

Tant l'acte com el llibre presentat s'acullen a l'esperit d'unes paraules de Lluís Nicolau d'Olwer recordades per Mariàngela Vilallonga en la cloenda. Amb el títol «Per la cultura catalana. Les edicions dels nostres clàssics» (La Publicitat, 1 de febrer de 1925), l'autor, deixeble d'Antoni Rubió i Lluch i membre de la primera generació que va fer seu el català com a llengua d'expressió acadèmica i científica, defensava la col·lecció «Els Nostres Clàssics», inaugurada el 1924 amb una edició de Lo somni. L'article és un testimoni claríssim del valor literari i social que es concedia a l'obra de Bernat Metge fa gairebé noranta anys —com a escriptor en català, no com a filòsof ni humanista— i del rigor filològic amb què s'ha d'estudiar. En reproduïm el principi:

En fer vint anys que el doctor Rubió i Lluch inaugurava als Estudis Universitaris la Càtedra de Literatura Catalana, vet aquí donant fruits de maduresa la segona generació formada al seu escalf. El mestre Rubió i Lluch i Massó i Torrents i els que fórem llurs deixebles de la primera hora, som orgullosos de constatar com una tradició, una veritable escola d'arqueologia literària, existeix ja a Catalunya.

Aquesta escola ha volgut procedir sempre amb integritat científica: no debades reclama el patronatge d'aquell astre de primera magnitud en la filologia romànica, vull dir En Manuel Milà i Fontanals. Mai, però, no ha cregut ella que integritat científica vulgui dir fredor d'esperit. La serenor crítica no és pas incompatible amb l'amor per les coses pròpies. Per això ha fet el sord a la veu de la sirena que la crida a la torre de vori i ha pensat que del reclòs de la Biblioteca i de la cambra de treball calia sortir a la plaça per oferir al nostre poble allò que pot desvetllar-li un interès d'art i d'estímul. Així va néixer la col·lecció dels Nostres Clàssics, de la qual és l'ànima En Josep Maria de Casacuberta, un dels qui en les noves generacions millor orientats i més tossudament han treballat per Catalunya.

«Els Nostres Clàssics» ha estat un nom discutit. Per bé que em sembla un joc inútil, no voldria pas contrastar a ningú el dret de perdre el temps —de barrinar la sorra, que diem la gent de platja. Fa de bon entendre que la crítica, lassa d'escatir coses abstruses, per compensació ens enfosqueixi les clares. «Els clàssics» n'és molt de clar. D'una claredat tan meridiana que —tret d'algun crític— tot el públic de Catalunya ho ha entès, com entendrà a qui li parli àdhuc «dels clàssics del romanticisme», que no és pas un dir paradoxal. Tothom que no fatxendegi entén que clàssic és sinònim de modèlic; que si diem «els clàssics de l'escolàstica» o «els clàssics de l'economia liberal», referim la paraula clàssic al contingut, prescindint de l'expressió, i que d'altra part si parlem dels «clàssics de l'escultura barroca» o dels «clàssics de la literatura catalana» —els nostres clàssics—

prescindint del contingut, res més atenem que el mitjà d'expressió, la forma. De forma, formós; qualificació estètica que parla de proporció, claredat, elegància. Els nostres clàssics ha comprès tothom que són els bells models antics de la nostra llengua, en vers i en prosa. En aquest ordre no crec pas que ningú pugui arrebassar el ceptre a l'autor del *Somni*, amb el qual la nova col·lecció va encetar-se. Guardem-nos d'abominar un autor medieval per les seves idees medievals, quan és hora de valorar-lo només com escriptor. No confonguem l'escriure pesadament amb l'escriure de coses pesades. No jutgem un artista per les seves idees ni un pensador pel seu estil. És propi dels infants d'emprar només que dos adjectius.

Un amic meu caríssim va fer-me retret, com si a mi es degués una mena d'inflació de la valor Bernat Metge. En l'ordre literari, si he contribuït a la coneixença i a l'estima de l'astut secretari de Joan I i Martí, sense fer-me'n un mèrit, en seré molt complagut; perquè més conec de la vella literatura catalana i més cert estic que ell hi té el lloc de prosista màxim. Ara, en l'ordre personal no he amagat pas un sol dels defectes de Bernat Metge ni mai no m'he fet cap escrúpol de publicar detalls que li poden ser poc favorables. I en l'ordre filosòfic vaig ésser jo precisament qui revelà els seus plagis.

Pocs anys després, Martí de Riquer descobria la presència del Secretum de Petrarca en l'obra de Metge i fins ara mateix han seguit apareixent edicions i estudis que valoren aquesta i altres fonts ignorades el 1925. Hi hagi molta o poca gent escoltant «a la plaça» —avui una plaça virtual—, el rigor de la filologia que va arrencar amb Manuel Milà i Fontanals s'ha de conservar; i encara que no parlariem de «defectes» o «plagis», perquè el llenguatge canvia, ens convé mantenir el sentit crític de Lluís Nicolau d'Oliver si volem que Bernat Metge es llegeixi arreu com un clàssic de la literatura medieval en català, el primer a entendre el valor de l'obra de Francesco Petrarca.

I

BERNAT METGE, HOME DE LLETRES

Lluís Cabré

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

El 1922 es va fundar la col·lecció d'edicions de clàssics grecol·latins patrocinada per la Fundació Bernat Metge, que encara avui honora les lletres catalanes. A l'opuscle de presentació, el director, Joan Estelrich, deia que no s'inspirava tant en la Bibliotheca Teubneriana de Leipzig o en la dels Classical Texts d'Oxford com en la col·lecció francesa batejada amb el nom de Guillaume Budé, llavors considerat el pare de l'humanisme a França. Si Bernat Metge hagués pogut saber que mereixeria al segle XX l'honor d'equiparar-s'hi, hauria restat tan afalagat com sorprès. L'Arxiu Reial conserva un bon nombre de cartes llatines redactades per Metge en qualitat de secretari del rei, algunes prou elaborades, però de fet ell no va escriure mai cap obra literària en llatí, i de grec no en sabia gens, naturalment —llavors no en sabia del tot ni tan sols el seu admirat Francesco Petrarca, a pesar d'intentar aprendre'n de gran per poder llegir Homer.

Tanmateix els textos llatins, medievals o clàssics, són gairebé sempre presents al rerefons de l'escriptura en català de Bernat Metge, a vegades com un ressò llunyà, a vegades com un model immediat, que transforma per al seu públic de la cort. En primer lloc, doncs, convé veure quina devia ser la seva formació escolar, car a mitjan segle XIV aprendre llatí era el camí natural per adquirir les lletres, val a dir la gramàtica i la retòrica.

Bernat Metge va néixer el 1348 (o una mica després) a Barcelona, a l'actual carrer de la Llibreteria, ben a prop de la Cúria i el Palau Major, quan la Plaça de Sant Jaume era molt més petita que ara. El carrer era llavors el de l'Especieria, i el seu pare Guillem hi tenia l'obrador. Documenta Martí de Riquer —sempre Martí de Riquer— que hi havia una «gàbia per tenir canalla», és a dir, per aprendre a caminar, de manera que Bernadó hi devia passar la infantesa envoltat d'espècies, eixarops i lletovaris d'ús farmacèutic, culinari o cosmètic, i envoltat també de paper i components de la tinta, perquè els especiers tan feien d'apotecari com venien material per escriure cartes. Guillem Metge prestava els seus serveis a la reina, però va morir el 1359, quan Bernat encara era un nen, i la mare, Agnès, es va casar a l'alça amb un escrivà de la cort, Ferrer Saiol, i va vendre el negoci d'especieria. Poc després, Saiol fou promocionat a protonotari de la reina Elionor, la tercera esposa del rei Pere III. Aquest càrrec comportava el registre de la correspondència i la responsabilitat de corregir la gramàtica i la retòrica de les cartes «segons ver-tader llatí». Podem suposar, doncs, que el padrastrer de Bernat es va encarregar d'educar-lo en aquestes disciplines escolars, ja que el desembre de 1370 Bernadó jura com a notari reial i pocs mesos després ingressa a l'escrivania de la reina com a ajudant de registre. Devia tenir vint-i-pocs anys a tot estirar. En aquest període, va passar d'un futur destinat a vendre paper de carta a la capacitat d'escriure-les ell mateix, les cartes, i les lletres catalanes van guanyar de passada un dels seus millors escriptors.

L'educació en una escola d'un notari volia dir aprendre un ofici prou diferent de la formació que es podia adquirir passant per les aules municipals o els estudis conventuals i provincials que conduïen a la universitat, en el millor dels casos. A banda dels coneixements jurídics, el futur escrivà s'exercitava en el domini de l'*ars dictatoria*, l'art de redactar i ornamentar les cartes, partint d'un aprenentatge pràctic del llatí, la gramàtica per antonomàsia. Després de l'alfabet i formes bàsiques com la decli-

nació, el noi tutelat pel notari es trobava per començar amb models llatins elementals, com ara els Salms o els *Disticha Catonis*, un compendi de versets amb màximes morals que hom atribuïa a Cató. Després venien altres *auctores minores*, sovint medievals i en vers, que és més fàcil de memoritzar. L'etapa més avançada del programa portava als *auctores maiores*, clàssics llatins en prosa i en vers, entre els quals al segle XIV podia haver-hi diàlegs breus de Ciceró, sàtires de Juvenal, parts de l'*Eneida* de Virgili, alguna tragèdia de Sèneca o certes obres d'Ovidi, per exemple. Gràcies als estudis de Robert Black i Gabriella Pomaro, avui sabem que, entre els autors menors i els majors, anava bé llegir la *Consolació de la Filosofia* de Boeci, a manera de text intermedi —una mena de *pre-First certificate*.

No podem assegurar què va llegir Bernat Metge mentre aprenia llatí en la seva adolescència. Però sí que podem afirmar que lectures com les esmentades es troben al rerefons de la seva obra, filtrades per la seva peculiar manera d'entendre la literatura. En una primera etapa de la seva producció va compondre un *Sermó* humorístic en vers amb la finalitat de parodiar els sermons catequètics de l'època. Aquest *Sermó* de Metge comença amb una sentència profana que dona la volta a l'arrel litúrgica d'un sermó seriós. Diu: «Segueixca el temps qui viure vol; | si no, poria's trobar sol | e menys d'argent» ('Fem com fa tothom si volem viure bé; altrament ens trobarem sols i sense diners'). Aquest principi s'amplifica llavors per mitjà d'una llista de consells que recorda l'estructura de llibres escolars com els *Disticha Catonis*, sinó que ara la moral s'ha capgirat i l'autor recomana l'engany per prosperar: diu, per exemple, «si volets estament en cort | siats frescal», o bé «e mostrarets amistat vera | a qui us fa nosa». La conclusió afirma amb despreocupació que així hom s'alliberarà de la flama de l'infern, la por que els predicadors de debò sempre feien present a l'audiència.

No podem deduir d'aquesta obreta primicera que Metge fos un cínic ni un descregut; l'humor salva sempre la complexitat

humana. Sí que en podem deduir que tenia presents els llibres escolars i prou sentit crític, o de l'humor, i això es comprova amb més seguretat en altres obres. El 1381 o poc després, quan la banca barcelonina es va ensorrar a resultes d'una crisi financera europea de gran magnitud, terrible com l'actual, Metge va compondre en vers una obra més ambiciosa, el *Llibre de Fortuna i Prudència*. Ell mateix és el protagonista, queixós i suposadament empobrit, d'una ficció que el du del port de Barcelona a la meravellosa Illa de Fortuna. Allí discuteix i es baralla amb la deessa i després dialoga amb Prudència, que l'aconsola explicant-li el valor de la Providència cristiana.

Les tres fonts principals de l'obra procedeixen de la formació escolar de l'autor. La primera és la *Consolació* de Boeci, que li permet presentar-se com un home caigut en desgràcia, que ha perdut injustament els béns i la posició social. La segona és l'*Elegia* d'Enric de Settimello, un dels autors menors més populars, que inspira bona part del lament retòric i la baralla amb Fortuna. La tercera és l'*Anticlaudianus* d'Alain de Lille, que li ofereix el model per a la descripció de l'Illa fabulosa i la de Fortuna, la deessa amb dues cares, una riallera i agradable, l'altra plorosa i repugnant. En adaptar aquestes tres fonts llatines, Metge prescindeix dels referents més clàssics, segurament perquè pensa en el públic cortesà del seu temps. Per exemple, allà on Boeci, encara romà, havia citat un exemple de la guerra civil entre Cèsar i Pompeu (extret de Lucà), Metge hi col·loca un exemple contemporani, la guerra fratricida pel tron de Castella entre Pedro el Cruel i el seu germà bastard Enrique de Trastámara, que el va occir a Montiel el 1369. I quan adapta els hexàmetres d'Alain de Lille, Metge conjuga el llatí amb una traducció francesa de Jean de Meun i encara hi afegeix motius ben pròxims al seu públic, de manera que a l'Illa de Fortuna en versió catalana trobem un presseguer, una oreneta i una cigala, tots tres ben mediterranis. Diríem, en conclusió, que Metge llegeix en llatí i pensa en llengua romànica mentre confegeix aquest

primer diàleg que li permet dubtar amb obstinació d'una veritat de la fe, val a dir la justícia divina, tan difícil d'entendre per als mortals aferrats a la raó natural. El final del *Llibre de Fortuna* ens torna a la realitat: el protagonista, de nou a Barcelona, cuïta a arribar a casa a punta d'alba, no fos que els veïns en malparlessin, ja que en aquesta ciutat, diu, només s'hi respecta el qui té «un estat gran», una bona posició; el qui no la té, afegeix, «hi val menys que un caragol». La moral i l'humor d'aquest final no s'allunyen gaire del *Sermó*.

També podrien pertànyer a aquesta etapa intel·lectual un *Lucidari* perdut i una adaptació en prosa d'un fragment del poema *De vetula* ('La velletona'), un text pròxim a la comèdia escolar medieval, en part, que hom atribuïa a Ovidi pel simple fet que n'era el protagonista. Segons l'argument, Ovidi, famós a l'edat mitjana per la seva poesia eròtica i la posa d'expert en l'art de l'amor, va voler seduir una jove mitjançant les arts d'una velleta; aquesta celestina va enganyar-lo i Ovidi es va trobar allitat amb la vella, de manera que, desenganyat, es va convertir en un enciclopèdic savi cristià. Malgrat l'anacronisme, Metge encara creia en l'autoria d'Ovidi, falsa de totes totes, que Petrarca ja havia denunciat. Doncs ja es pot veure que el retrat de l'autor fins ara no té cap punt de contacte amb el d'un autèntic coneixedor dels clàssics.

Aquestes obres, totes amb el rerefons del llatí escolar, Metge les va confegir mentre progressava a la cúria. Hi havia ingressat el 1371, com hem vist, i a la mort de la reina el 1375 va passar com a escrivà al servei del príncep Joan, casat el 1380 amb Violant de Bar, neboda del rei de França Carles V el Savi. Finalment, després de l'entronització del príncep (ara Joan I) i Violant el 1387, va esdevenir-ne secretari, el càrrec de màxima confiança, el 1390. En aquests anys van arribar a la cort catalana prou llibres de les corts de França, entre d'altres raons perquè Carles el Savi havia fundat una magnífica biblioteca a la Torre del Louvre (uns quants dels vuit-cents volums encara es troben a l'actual Bibliothèque nationale de France, a París) i havia creat un model que

Joan d'Aragó emulava, *mutatis mutandis*. Per aquesta via va fer camí el *Roman de la Rose* de Jean de Meun, essencial per comprendre l'esmentat *Llibre de Fortuna i Prudència* de Metge, i va arribar també un compendi de Philippe de Mézières (1387) que contenia al final una versió en francès de la *Griseldis* de Petrarca. Aturem-nos en aquest replà.

La *Griseldis* de Petrarca és una traducció lliure al llatí de l'última de les *cento novelle* del *Decameró* de Boccaccio. Reescriu-la, i acompanyant-la de comentaris sobre la traducció i el sentit de la història, Petrarca va voler dignificar l'original italià dotant el relat d'un valor universal, cristià i alhora clàssic, com un exemple de fidelitat conjugal contemporani a recordar per sempre (com si fes part dels *Rerum memorandarum libri*, en opinió de Guido Martellotti). A l'escriptori de Metge van coincidir-hi el text llatí de Petrarca (inclòs a les *Rerum Senilium*, 'Cartes de la vellesa') i la versió francesa de Mézières, dedicada a una alta dama de la cort de París. Amb els dos fils, el 1388 va teixir la *Història de Valter e de Griselda*, adreçant-la a una dama de la cort reial (Isabel de Guimerà, filla del mestre racional), com en el model francès, però conservant el marc epistolar i alguns comentaris clàssics de Petrarca, glossats amb Valeri Màxim. En l'exordi de la carta i al final, Metge elogia l'autor admirat. La frase més cèlebre diu: «Petrarca, poeta laureat, en les obres del qual jo he singular afecció».

No hem de sobrevalorar aquest episodi. Metge es convertia certament en el primer autor peninsular a traduir una obra de Petrarca, però aquest elogis no eren estranys en textos francesos anteriors, ni senyal de cap descoberta singular; a més a més, no és improbable que la *Griseldis* li arribés separada de la resta d'epístoles de Petrarca, i hem de notar, encara, que seguia traduïnt, o adaptant, amb un peu en el llatí i un altre en una llengua vernacle, el francès (com Geoffrey Chaucer, posem per cas). Però tampoc no hem de menystenir el valor del *Valter e Griselda*, perquè Metge va inaugurar-hi el conreu d'una prosa

llatinitzant i va demostrar, a diferència del seu model francès, la capacitat d'entendre la intenció de fons de Petrarca, això és, la voluntat de presentar la història con un exemple modern i versemblant amb rerefons clàssic. Com va observar fa molts anys Jaume Torró, en aquest text apareix per primera vegada l'expressió «amor conjugal» (*amor coniugalis* en Petrarca), un terme que ens orienta cap al model d'una societat més moderna que en el futur reconeixerà la vida activa, matrimonial, per sobre del celibat i la vida espiritual del monjo.

Concloquem: al *Valter e Griselda* Metge professa una sincera admiració per Petrarca; una admiració que tal vegada provenia de la simpatia natural que un professional de la redacció de cartes havia de tenir per un col·lega cèlebre que dignificava el gènere. La versió de Metge, en qualsevol cas, li va guanyar pública fama. Una seva filla es deia Griselda, i el nom es va popularitzar. De les moltes Griseldes que van aparèixer als arxius, n'hi ha una que ho demostra: l'any 1420 consta una Griselda ja casada amb un vidrer de Morvedre, doncs batejada el 1405 o abans. Això confirma una frase del mateix Metge, que el 1399, a *Lo somni*, havia deixat escrit que la història de Griselda «per mi de llatí en nostre vulgar transportada», ja la «reciten per enganyar les nits les velles, quan filen en hivern entorn del foc». (La frase sobre les velles té gràcia també perquè ja és calcada d'una epístola de les *Familiars* de Petrarca, com anota l'últim editor de *Lo somni*, Stefano Maria Cingolani.)

Després de la *Griselda*, ja vénen en l'escassa producció de Metge l'*Apologia* i *Lo somni*, dues obres molt vinculades, les dues obres que han fonamentat la reputació classicista de l'autor. Abans d'escriure-les, Metge va passar quatre mesos a Avinyó, de gener a abril de 1395. Avinyó era llavors ciutat pontificia i la ciutat on havia residit Petrarca uns anys. Metge hi va anar ben recomanat pel rei, com un ambaixador, i doncs hi podia accedir a les formidables biblioteques del papa Benet XIII i els cardenals, a un dipòsit d'obres de Petrarca i Ciceró que a Barcelona

segurament no es trobaven —aquest trimestre llarg potser va ser una mica com una beca a l'estranger de curta durada d'aquelles que fa trenta anys obrien les portes a un món bibliogràfic desconegut o conegut d'oïdes: en aquest cas, a llibres que havia posat en circulació el primer humanisme italià.

S'ha suposat que el primer reflex d'aquestes noves lectures és l'*Apologia*, una obra de la qual només conservem el fragment inicial. (A vegades es diu que Metge només la va començar, però el fragment queda tallat a mitja frase i això no és manera d'interrompre una redacció.) En tot cas, en aquest fragment potser de 1395 i en *Lo somni*, obra acabada el 1399, Metge va obrir les lletres catalanes a un món intel·lectual d'una profunditat fins llavors ignorada. En els pocs minuts que em resten, miraré de justificar amb mesura aquesta apreciació.

Tant a l'*Apologia* com a *Lo somni*, s'hi observa el model del *Secretum* de Petrarca, l'obra que inaugura el gènere del diàleg personal, intel·lectual i literari i el projecta cap al Renaixement. Sembla que Metge, llest com ell sol, sense la formació humanista de Petrarca, es va adonar de la innovació. A l'*Apologia* és evident per una cita literal del proemi del *Secretum* i per la tècnica del diàleg dramàtic, és a dir, per la novetat de fer parlar els interlocutors directament, després d'indicar-ne el nom, sense les fórmules «dix ell» i similars. Aquesta forma del *Secretum* procedeix dels diàlegs de Ciceró, com diu el mateix Metge, i vivifica el diàleg, que es representa sense intermediari als ulls de la ment del lector, i això comporta una nova manera d'entendre el gènere, un punt de vista: l'autor desapareix, augmenta la familiaritat entre els protagonistes, manifestada també en el tracte, el to de les rèpliques i la intimitat d'una conversa que, en Petrarca, va més enllà de la filosofia i entra en el territori de la ficció autobiogràfica, en un món de lectures i passions, l'amorosa i la intel·lectual. Aquesta concepció del diàleg es veu també a *Lo somni*, encara que torni a incorporar els verbs de dir i (com va observar Francisco Rico) faci marxa enrere en aquest sentit.

L'adopció d'aquest diàleg —i Metge n'és el primer receptor a tot Europa, creu Enrico Fenzi— vol dir dir que els lectors de *Lo somni* trobaran per primera vegada en la història de les lletres catalanes, el 1399, un text on es discuteixen qüestions essencials de l'existència humana amb llibertat: així, la immortalitat de l'ànima, que vol dir la discussió entre la fe transcendent i la ciència natural que professava Metge; o bé l'amor, que vol dir el debat entre el sentiment i la literatura que el representa, d'una banda, i de l'altra la norma moral que llavors podia condemnar alhora la passió i la poesia clàssica. Potser val la pena recordar que Francesco, al final del *Secretum*, afirma: «sed desiderium frenare non ualeo» ('però no sóc capaç de frenar el meu desig'), volent dir la passió amorosa i la intel·lectual, la labor del classicista i el desig de posteritat. Aquest és el conflicte entre la vida imaginada i la vida viscuda, el *secretum* guardat al llibre fruit de la conversa fictícia amb sant Agustí. El nostre Bernat, que ha acabat acceptant a contracor la certesa de la immortalitat, quan es refereix al seu amor sentit, en adulteri, no s'està de confessar al final: «amb aquesta opinió vull morir». En aquest diàleg, Metge va tenir l'encert d'introduir-hi les figures mitològiques d'Orfeu (l'amor literari) i Tirèsies (el moralista), inspirant-se en les *Metamorfosis* d'Ovidi (*l'Ovidius maior* de l'escola) i en l'*Inferno* de Dante, molt ben llegit al costat del cant VI de l'*Eneida* i l'*Hercules furens* de Sèneca (glossat per Nicolau Trevet). Seguia escrivint, doncs, el 1399 amb un peu en els clàssics escolars i un altre en la literatura romànica més actual.

Cercar traces d'humanisme professional en el debat en vulgar de *Lo somni* és, com diria Metge, llaurar en l'arena, una infructuosa qüestió acadèmica. Però reconèixer-hi el nervi i l'agudesia intel·lectual d'un magnífic escriptor, molt ben informat, és tanmateix necessari. A *Lo somni* trobem un diàleg que aprofita arguments de les *Qüestions tusculanes* de Ciceró i peces de les *Familiars* de Petrarca i el *De claris mulieribus* de Boccaccio, per exemple, però sobretot hi trobem un diàleg sense didacticisme,

sense ombra de moral doctrinària, precisament perquè és un diàleg teixit amb quatre veus i representat en una escena: el lector, l'espectador, n'haurà de treure la conclusió.

Metge arriba a aquesta maduresa literària havent entès Petrarca i amb el cultiu d'una prosa llatinitzant, fins ara només estudiada per Amfós Par el 1923. En voldria llegir una mostra, de l'inici de l'*Apologia*. Diu amb prosa clara, complexa i variada:

Estant en mi l'altre jorn, amb gran repòs e tranquil·lant de la pensa en lo meu diversori, en lo qual acostum estar quan desig ésser bé acompanyat —no pas dels hòmens que vui viuen, car pocs d'ells saben acompanyar, mas dels morts, qui·ls han sobrepujats en virtut, ciència, gran indústria e alt enginy, e jamás no desemparen aquells qui volen amb ells conversar, ne·ls deneguen usdefruit de les grans heretats que·ls han lleixades [...] —, vénc un gran amic meu, apellat Ramon, hom no molt fundat en ciència mas de bon enginy e de covinent memòria. Lo seu cognom vull celar per causa. E après que hagué tocat algunes vegades a la porta del meu diversori, car jo no li volia obrir perquè no·m torbàs, coneguí, en la continuïtat que faïa de tocar, que cuitat era, e obrí·li la porta.

No cal dir que els «morts» són els clàssics que li fan companyia, amb les seves «grans heretats», i que Metge ha après a conversar-hi gràcies a l'exemple de Petrarca, en «lo meu diversori», diu amb un cultisme poc corrent. Fa goig observar com l'autor recorre a tres models d'oració en un sol període: la complexa amb llarg incís, la lapidària i l'entretallada. Aquesta perícia, si m'és permesa una nota elegíaca, la retrobaríem en la prosa de Lluís Nicolau d'Olwer, Marçal Olivar, Ramon d'Abadal o Jordi Rubió i Balaguer, o en la de *Mirador* quan Just Cabot n'era el protonotari; una prosa clara i complexa alhora, detallada sense perdre l'harmonia, o contundent quan convé.

És de tota justícia que avui l'Institut d'Estudis Catalans commemori Bernat Metge, l'home que llegia en llatí, català, aragonès, francès, italià i occità, i sobretot sabia gramàtica i retòrica;

l'home que mereix encara un estudi modern de la seva prosa catalana al costat de les cartes llatines dels millors secretaris de la cancelleria que tan bé coneix Jaume Riera; l'home que havia après a dialogar amb els textos de la tradició, començant pels clàssics: per tant, un home de lletres.

II

ENTRE EN BERNAT METGE I LA BERNAT METGE: APUNTS SOBRE LA RECEPCIÓ DE L'AUTOR DE *LO SOMNI*

Lola Badia

UNIVERSITAT DE BARCELONA
CENTRE DE DOCUMENTACIÓ RAMON LLULL

Les obres de Bernat Metge no van arribar a la impremta fins l'any 1889. D'altra banda els testimonis directes i indirectes de la recepció antiga del nostre autor comencen el 1399 i acaben amb el segle següent. Martí de Riquer insistia l'any 1959 en el paper decisiu d'una carta del 28 d'abril de 1399 per a la rehabilitació de Metge com a secretari reial, passada la crisi dinàstica dels anys 1396-1397: és l'esment més reculat que tenim de *Lo somni*. Un índex de la valoració que els lectors del segle xv feien de Metge és la companyia que els copistes van trobar per a *Lo somni* en els tres còdexs miscellanis que l'han transmès: consta que se'l copiava al costat de textos doctrinals de Llull i que alhora algú altre l'associava amb la literatura que fabulava sobre el més enllà (o amb una prosa elaborada). El repàs dels inventaris de biblioteques amb obres de Metge assenyala possessors cultes, relacionats amb l'elit cortesana (un notari, un donzell, un noble, un funcionari), però també hi ha obres seves en mans d'un artesà (un esperoner). Les dades permeten de creure que es va atribuir una certa autoritat a la prosa de l'autor i que se'n valoraven els

coneixements literaris i els dots de bon traductor. La seva obra més coneguda va ser la versió de la *Griselda*, però Joanot Martorell manlleva l'inici del llibre IV de *Lo somni* al capítol 298 del *Tirant* i, al 309, en reprèn el catàleg petrarquesc de dones il·lustres. Ferran Valentí, traductor dels *Paradoxa* de Ciceró, en el pròleg justificatiu que va escriure a l'entorn de 1450, considera Bernat Metge i Ramon Llull els dos grans puntals de les lletres catalanes: el primer representa tot un programa literari com a traductor de Ciceró i imitador de Boccaccio. Al segle XVI, però, en desapareix la traça: les obres de Metge no van conèixer la primera impremta i només la *Griselda* va sobreviure, com a font anònima, en el *Patrañuelo* de Joan Timoneda.

L'associació de Bernat Metge amb el classicisme, l'humanisme i el Renaixement era del tot impossible abans de l'any 1889, quan Antoni Rubió i Lluch (1857-1937) va pronunciar el seu discurs d'entrada a la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, titulat *El Renacimiento clásico en la literatura catalana*, i Josep Miquel Guàrdia va fer accessible el text de *Lo somni*, acompanyant-lo d'una traducció al francès. Josep Miquel Guàrdia (1830-1897), metge, filòsof i erudit menorquí establert a França, havia tingut l'oportunitat de treballar sobre el manuscrit espanyol 305 de la Biblioteca Nacional a París, que conté una còpia quasi completa de l'obra cabdal de Metge. Però la fascinació que va exercir la recuperació del text de *Lo somni* no s'explicaria sense la reivindicació de la dimensió clàssica del pasat cultural de Catalunya que Rubió i Lluch havia defensat amb entusiasme al seu *Renacimiento clásico*. Amb la retòrica vuitcentista del moment, proclama la «presencia augusta de Roma» en les lletres catalanes antigues mentre enumera una seguit de símptomes de classicisme des dels temps de Jaume I als d'Alfons el Magnànim, entre els quals té un lloc d'honor l'elogi de l'Acròpolis d'Atenes en boca de Pere el Cerimoniós.

La sorpresa o admiració dels primers lectors de *Lo somni* va anar creixent al ritme de les successives edicions. La d'Antoni

Bulbena és de l'any 1891; la de Ramon Miquel i Planas (1874-1950) es va difondre a les «Històries d'altre temps» el 1907. Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961), deixeble de Rubió i Lluch, va estudiar el cas de Metge i d'altres escriptors catalans que freqüentaven els clàssics als segles XIV i XV en dos treballs dels *Estudis Universitaris Catalans*: «Apunts sobre la influència italiana en la prosa catalana» (1908) i «Del classicisme a Catalunya: notes al primer diàlech den Bernat Metge» (1909). L'any 1923 Josep Maria de Casacuberta (1897-1985) va posar en marxa la col·lecció «Els Nostres Clàssics», des de la nounada Editorial Barcino, amb una edició modernitzada i anotada de *Lo somni*. Com és ben sabut, en els seus orígens aquest col·lecció estava concebuda com una empresa d'alta divulgació de la literatura catalana antiga, amb l'objectiu d'educar els catalans en el coneixement i la justa valoració de la pròpia tradició cultural.

Tot comptat, a la dècada de 1920 *Lo somni* era un valor cultural i literari establert. Hi van contribuir els *Documents per a l'estudi de la cultura catalana mig-aval*, que Antoni Rubió i Lluch va donar a conèixer entre 1908 i 1921, i les cent pàgines de la seva monografia sobre el regnat de Joan I publicades als *Estudis Universitaris Catalans*: «Joan I l'humanista i el primer període de l'humanisme català» (1917-1918). La tria del mot *humanista* és una operació propagandística que s'explica en el context de la ideologia difosa pel Noucentisme. Només cal recordar com, des del seu *Glossari*, Eugeni d'Ors incitava els lectors de *La Veu de Catalunya* a perseguir els navilis de Pantagruel i a fer-se càrrec de l'herència clàssica de l'humanisme, un bé que els pertanyia de dret. Humanisme era una paraula d'ordre, com veurem més endavant.

El text de Rubió i Lluch es ric de matisacions i precisions que desencoratgen de prendre el títol al peu de la lletra: només l'entorn d'Alfons el Magnànim a Nàpols (1442-1458) mereix «pròpiament» el nom d'humanista; l'hellenisme de Joan I queda reduït a les seves justes dimensions més aviat anecdòtiques; *Lo*

somni de Bernat Metge és una obra mestra de la traducció de Ciceró i Boccaccio; Bernat Metge i Antoni Canals són uns admiradors precoços de Petrarca; etcètera. D'altra banda, l'ús del terme *humanisme* per designar l'entorn cultural de Metge i la seva pròpia obra no obté cap ressò en la romanística que s'ocupa de l'ambient cultural de la Catalunya tardomedieval, ni en els treballs d'Arturo Farinelli, ni en els de Bernardo Sanvisenti, ni ens els de Mario Casella.

Als primers anys trenta, a Catalunya va ser compatible teoritzar sobre l'humanisme català aplicat a les lectures clàssiques de Metge i dur a terme aportacions de gran valor. Així, Martí de Riquer alhora que redactava l'opuscle *L'humanisme català*, publicat per l'Editorial Barcino el 1934, descobria traces del *Secretum* de Petrarca en el text de *Lo somni* en un article de 1933. Dos anys abans Pere Bohigas havia difós, en una nota dels *Estudis Universitaris Catalans*, l'únic fragment conegut de l'*Apologia* de Metge, conservat al manuscrit espanyol 55 de la Biblioteca Nacional de França, això és el text més petrarquitzant de l'autor.

L'humanisme català de què parlaven Antoni Rubió i Lluch i un jove Martí de Riquer a les primeres dècades del segle passat es pot resumir en el següents punts: la personalitat de Joan I, l'hellenisme absolutament únic a Europa del rei i de Fernández de Heredia, el classicisme llatí de la cort de Joan I, la presentació del rei com a humanista a través de *Lo somni*, els traductors del clàssics italians del *Trecento*, les figures de Bernat Metge i d'Antoni Canals i, sobretot, la precocitat del suposat moviment a Catalunya en relació a la resta de la Península ibèrica. L'exhumació, l'estudi i la valoració de la circulació de llibres als temps dels darrers dos reis del casal d'Aragó, de les traduccions i de la producció literària original, sobretot la de Bernat Metge, al tombant del segle XIX al XX signifiquen la fundació de la història cultural i literària catalana moderna. Tanmateix, el discurs que acompanya els resultats de la recerca és fill del seu temps i, en la mesura que utilitza arguments de magnificació d'allò que vol

representar, es mostra prou influït pel discurs ideològic d'una societat i una cultura en eclosió: inicialment la de la Renaixença i, ja entrat el segle xx, la del Noucentisme.

Vist amb la distància dels anys, crida poderosament l'atenció la recurrència d'un conjunt de valors —classicisme, renaixement, humanisme—, que hom associa amb tot allò que es considera excellent, desitjable i socialment productiu en el terreny de la cultura d'un país que se sent cridat a guanyar-se un lloc entre les nacions europees: la Catalunya industrial i burgesa refundada d'ençà de la Renaixença i que s'estava dotant d'una ideologia pròpia d'autoafirmació política. A l'entorn de líders com Enric Prat de la Riba i Francesc Cambó triomfa aquesta tríada de nocions político-culturals que, a partir del valor axiomàtic d'allò clàssic i del classicisme, heretat de la tradició llatina, promou i desenvolupa els conceptes veïns de renaixement i d'humanisme.

La bibliografia crítica de les darreres dècades, a partir dels estudis d'Eduard Valentí i fins als de Borja de Riquer, Carles Miralles, Jaume Pòrtulas i Josep Murgades, entre d'altres, ha explorat l'abast ideològic dels termes en qüestió i la funció vertebradora que van tenir en els programes culturals dels homes de la Renaixença, del Modernisme i del Noucentisme. Quan Antoni Rubió i Lluch parlava elogiosament del *Renacimiento clásico* en les lletres catalanes medievals a finals del xix relacionava l'edat mitjana catalana amb el màxim valor cultural a l'abast segons el discurs historiogràfic vigent en aquell moment, això és el retorn dels clàssics del segle xvi europeu preparat per la labor dels humanistes, de Petrarca a Valla, a Erasme. L'operació consistia a rescatar la literatura catalana d'una edat mitjana fosca, obscurantista i improductiva i submergir-la en l'univers lluminós del canvi radical que va imposar el Renaixement, tal com l'entenien els historiadors de la cultura del segle xix, i en especial, pel que fa al Renaixement, Jacob Burckhardt. La precocitat del classicisme català en relació al castellà arrossega un potencial polític que no va fer més que desenvolupar-se als primers anys del segle xx.

Amb aquests plantejaments és del tot explicable que el «Renacimiento clásico» de 1889 esdevingui «humanisme» en la monografia del mateix Rubió i Lluch sobre el regnat de Joan I trenta anys després. En realitat, l'humanisme del segle xv significa una renovació de la metodologia filològica d'aproximació al llegat clàssic, una visió que va introduir canvis profunds en la cultura europea a través de l'adquisició d'un nou sentit crític i d'unes eines eficaces d'anàlisi textual. Els *studia humanitatis* i la seva aliança amb la impremta són dos dels trets de l'adveniment de l'edat moderna, juntament amb els descobriments geogràfics, la reforma protestant, l'afirmació literària de les llengües nacionals i l'establiment dels estats corresponents. D'altra banda, d'ençà dels anys setanta del segle xx, els estudiosos de la cultura quatrecentista han anat explorant l'obra dels seguidors locals dels *studia humanitatis*, precursors de Joan Lluís Vives. L'humanisme català d'expressió llatina de la segona meitat del segle xv és ara un sector prou estudiat i valorat gràcies a les contribucions de llatinistes i hispanistes, com Robert Brian Tate, que ha reivindicat al figura del Cardenal Margarit, Mariàngela Vilallonga, que ha editat l'obra de Jeroni Pau, Jaume Torró, que ha fet conèixer Joan Serra, o Joan Alcina i Alejandro Coroleu, entre d'altres.

La clau de l'èxit de l'etiqueta «humanisme català», aplicada a la cort de Joan I en conjunt i a l'obra en prosa de Metge en particular, s'explica precisament perquè hom potenciava a efectes propagandístics la polisèmia del terme *humanisme*, que avui tendim, en canvi, a desambiguar. Entès com un anunci dels nous temps del Renaixement, l'humanisme fóra una alba prometedora, capaç de generar emocions retòriques tan aconseguides com les de les proclames del *Glossari* orsià, que ja he esmentat més amunt. Però el terme també feia referència a un programa educatiu basat en el coneixement dels clàssics, que va ser aplicat sistemàticament en diversos estats europeus com ara Alemanya, França, la Gran Bretanya i Itàlia fins ben entrada la

segona meitat del segle XX. D'altra banda el mot *humanisme* evoca diverses i contraposades accepcions filosòfiques, aplicables a qualsevol plantejament interpretatiu de la realitat que posi l'home al centre de totes les preocupacions. Aquesta darrera formulació sempre necessita anar acompanyada d'alguna glossa, perquè l'interès per l'home es pot entendre de maneres totalment incompatibles. Tot i ser constitutivament confusional, però, la idea que l'humanisme fa referència a l'atenció a l'home —per exemple en contraposició al teocentrisme propi de l'edat mitjana— ha estat aplicada universalment a la definició estàndard del renaixement de les lletres i de les arts del segle XVI. Això no priva que el terme escaigui també, *sub specie aeternitatis*, a posicions filosòfiques inspirades pel cristianisme, a actituds vitals compromeses amb els valors d'una moral social combativa, o a la dedicació compartida a les belles lletres i a la militància patriòtica, entre moltes altres situacions igualment dignes d'admiració.

Fer de Bernat Metge un humanista i qualificar d'humanisme català el seu entorn cultural, per als erudits medievalistes dels anys vint i trenta era una manera actual, moderna i políticament compromesa de dignificar el passat que estaven estudiant. Per als polítics pròpiament dits i per als seus agents culturals era una cosa completament diferent: l'humanisme de Bernat Metge esdevenia un ariet cultural per enderrocar el mur de la ignorància i construir una nova Catalunya amarada amb els millors valors dels classicisme.

Jaume Pòrtulas anomena «document d'intencions» el butlletí de presentació de la Fundació Bernat Metge, promoguda pel mecenatge de Francesc Cambó. El text va aparèixer anònim a Barcelona el 1922, però sabem que és obra de Joan Estelrich (1896-1958), el gestor i primer director de la Fundació. A la pàgina 1 del document llegim que, tal com ens ha ensenyat Antoni Rubió i Lluch, Catalunya, tot i que no va participar al Renaixement europeu del segle XVI, en va viure una anticipació als temps de Joan I, quan van florir les versions dels clàssics. Fi-

xem-nos, però, en les paraules exactes: «la tasca, però, d'aquells abundosos traductors dels escriptors antics dels segles XIV i XV no arribà generalment a tenir valor humanístic.» És interessant notar que aquí el terme s'usa en el sentit dels *studia humanitatis* i respon objectivament a les valoracions de Rubió i Lluch, que, com hem vist, sempre havia estat molt precís i no gens ambigu en aquestes qüestions. Segueix la presentació de l'empresa: se'n defineix la vocació formativa del públic lector català, a qui s'havien de donar textos originals correctes i depurats, sense aparats crítics embafosos, perquè necessitava, sobretot, bones traduccions que fessin accessibles els continguts del millor classicisme. A la pàgina 4 es justifica «l'advocació a Bernat Metge», perquè va ser «l'introduïdor, ja en el primer Renaixement, de l'humanisme en les nostres lletres.» Aquí, per contrast, el terme humanisme té un sentit ben diferent, en el qual convergeixen la noció d'albada dels nous temps, la de centralitat de l'interès per l'home i, sobretot, la de la funció educativa del coneixement dels clàssics, que serà un dels cavalls de batalla del discurs ideològic d'Estelrich anys a venir.

És prou sabut que el discurs ideològic d'Eugeni d'Ors s'abeurava profusament en fonts franceses. L'orientació nacionalista del grup polític de l'Action Française era un punt de mira i també ho eren els escrits de Maurice Barrès i de Charles Maurras. Tant l'un com l'altre adoptaven el classicisme com a bandera, fins al punt de fer-ne un símbol d'una desitjada superioritat del llatí sobre els germànics. Joan Estelrich també s'emmirallava, com Ors, en models polítics i culturals francesos. La tria de Bernat Metge per a designar la benemèrita fundació que porta el seu nom és un calc de l'Association Guillaume Budé, fundada el 1917 amb la finalitat de difondre la cultura antiga i les humanitats a l'empara de l'editorial Les Belles Lettres, que és la que publica encara avui la «Collection des Universités de France», dita també «Collection Budé»: una sèrie de textos bilingües i anotats que posen els clàssics a l'abast del lector francès. Avui dia

la Budé té un catàleg extensíssim i continua exercint una funció mediatora entre l'erudició i el públic lector, gràcies precisament al que en els seus orígens va ser un plantejament innovador, és a dir el de combinar la presentació filològica dels textos amb traduccions franceses dotades de qualitat literària.

La Fundació Bernat Metge ha sabut adaptar amb prou eficàcia al cas català el model francès de la Budé. L'única cosa que no lliga és el nom. Sens dubte hauria fet més sentit el de Joan Lluís Vives, però Joan Estelrich, o qui fos que va proposar el nom de l'autor de *Lo somni* per a la Fundació de Francesc Cambó, coneixia les aportacions de Rubió i Lluch sobre l'humanisme precoç de Joan I i navegava amb una total desimboltura entre les diferents accepcions del terme *humanisme*. Guillaume Budé va viure entre 1467 i 1540. Va ser notari i secretari de Francesc I de França i en això s'assembla a Bernat Metge, però en res més, perquè també va exercir de curador de la biblioteca reial de Fontainebleau, d'editor de clàssics grecs i de promotor dels estudis filològics de les llengües clàssiques i de l'hebreu. Es deu a la seva iniciativa la fundació, el 1530, del que és avui el Collège de France. L'edició de les seves obres, publicades a Basilea el 1557, ocupa quatre volums in folio; els escrits de Bernat Metge cabrien en un volum en octau de 280 pàgines, comptant-hi notes i introducció. Budé va ser un gran filòleg clàssic en una etapa fundacional d'aquesta disciplina; Metge, un molt bon escriptor i un lector atent dotat d'una intel·ligència privilegiada.

A la dècada de 1940 es va reactivar l'interès per Bernat Metge. El 1946 Antoni Vilanova va publicar una edició de *Lo somni* al Consejo Superior de Investigaciones Científicas. L'any 1950 Martí de Riquer va posar en circulació el primer dels seus grans llibres sobre Metge: *Les obres completes i selecció de lletres reials*, que era el volum 69 de la Biblioteca Selecta. Per primer cop s'accedia al conjunt de l'obra del secretari de Joan I, a una visió global de la seva figura com a autor d'obres en vers i en prosa i redactor de cartes en llatí, aragonès i català.

L'aportació més notable al coneixement de la biografia de Metge va ser llavors l'article «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», editat per Marina Mitjà al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (1957-1958). Si bé el comentari històric, promès per Marina Mitjà, no va veure la llum, els documents de la instrucció del procés posen sobre la taula un extens seguit d'abusos, traïcions i estafes alleuats al cercle d'oficials que envoltava Joan I. La publicació d'aquesta documentació va fer època. La virtut associada al classicisme humanista i renaixent com a model ideal de comportament entrava en crisi, per a qui hi havia cregut, i s'obria camí la imatge d'un Bernat Metge aprofitat, murri i sospitosament deshonest.

El gran encert del llibre fonamental que Martí de Riquer dedica a Metge el 1959, publicat per la Universitat de Barcelona, és la fusió entre les dades procedents de la documentació d'arxiu —des dels *Documents* de Rubió i Lluch als exhumats per Marina Mitjà— i l'estudi literari i estilístic del conjunt de la producció de Metge en vers i en prosa. Riquer reconstrueix la biografia intel·lectual de Metge, des dels anys en què va ser escrivà de la cancelleria de la reina Elionor. Estudia la seva entrada al servei de Joan quan era l'hereu de la corona, la seva implicació en la celebració del casament amb Violant de Bar, la seva actuació com a secretari del rei i de la reina a partir de 1390, la seva estança a Avinyó com a ambaixador el 1395. Les obres conservades de Metge es poden posar en relació amb aquestes etapes de la seva biografia, marcadament el *Llibre de Fortuna i Prudència* i la *Griselda*. Per tal d'inserir *Lo somni* en la circumstància històrica corresponent, Riquer explora la crisi dinàstica que va esclatar a la mort de Joan I i es decanta decididament per la funció política de l'obra cabdal de Metge sense que això en rebaixi els mèrits literaris.

Aquestes aportacions, produïdes entre 1940 i 1960, tornaven a introduir Metge en els valors intel·lectuals d'interès acadèmic,

més enllà de la utilització política extrema que en podia haver fet el bàndol perdedor de la Guerra Civil, en unes dècades en què la censura del règim franquista persistia a entrebancar i interferir en les activitats culturals catalanes. Aquesta penosa circumstància, que es va perllongar amb alts i baixos fins a la transició monàrquico-democràtica del 1979, explica que la consideració d'un Metge humanista en un entorn marcat per un classisme precoç hagi perviscut com un valuós record de temps millors en la producció historiogràfica i erudita d'estudiosos catalans poc o gens afins a les directrius del règim. Miquel Batllori (1909-2003), per exemple, i Eusebi Colomer (1924-1997), erudits de gran estatura, van parlar d'humanisme fins a les darreries del segle XX, entenent el terme amb un valor molt ampli, com un tombant en la història de les idees vers 1300 que acabaria portant al Renaixement. El poder de l'antiga paraula d'ordre es va instal·lar també acríticament als manuals escolars dels anys vuitanta i noranta i darrerament prospera en publicacions electròniques, en un entorn creixent de confusió: quan el terme *humanisme* s'aplica a tort i a dret a tot allò que sigui català i dels segles XIV i XV, està clar que la paraula ja no pot voler dir res.

Els estudis posteriors a 1959 han crescut a l'ombra de Riquer. Aquest és el cas de les meves aportacions, reunides en un volum publicat el 1988: hi ha treballs sobre la formació i la crisi de l'humanisme català aplicat a Metge i sobre el cultiu de l'ambigüitat en la prosa de *Lo somni* i el festeig de Bernat amb l'epicureisme, tal com l'entenien els medievals. Aquest volum, crec, ha ajudat a introduir l'obra de Metge en un àmbit universitari, escolar i acadèmic.

Els fruits més destacats de la tasca de les darreres promocions d'estudiosos són les dues edicions crítiques d'obres de Metge aparegudes a la col·lecció «Els Nostres Clàssics». La de *Lo somni*, a cura de Stefano Maria Cingolani (2006), replanteja la crítica textual de l'obra i es decanta pel manuscrit de l'Ateneu com a base, alhora que n'enriqueix el repertori de les fonts i posa en

qüestió alguns pressupòsits relatius a les implicacions polítiques de *Lo somni*, que tendeix a llegir des de les fonts clàssiques, sobretot Ciceró. L'edició del *Llibre de Fortuna i Prudència* de Lluís Cabré (2010) és una reivindicació del valor literari d'aquesta obra en vers escrita el 1381. La defensa es basa en una edició crítica i en un estudi de les fonts i dels procediments de recreació literària, que fan de Metge definitivament un escriptor medieval d'una rara qualitat. El mateix any, va editar el mateix text Miquel Marco a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona: no és una edició crítica amb examen dels manuscrits però igualment mostra l'interès per una obra que havia quedat arraconada.

Els estudis sobre la circulació de llibres francesos a la cort catalana a partir del casament de Joan I amb Violant de Bar el 1380 han recordat que hi havia una connexió directa amb la biblioteca reial francesa, de la qual s'importaven novetats literàries que sovint s'havien considerat procedents directament d'Itàlia. És el cas de la *Història de Valter i Griselda*: Metge es va inspirar en la traducció francesa que Philippe de Mézières havia fet del darrer conte del *Decameró* tal com Petrarca l'havia posat en llatí. També procedeix de terres de França, concretament d'Avinyó, la importació de les fonts clàssiques que, a través de Petrarca, van fer possible el primer llibre de *Lo somni*. Les traduccions de *Lo somni* a l'italià, l'anglès i l'alemany que han aparegut a cavall dels segles XX i XXI, amb introduccions i notes, s'afegeixen a les ja existents en francès i en castellà i assenyalen una expansió en la recepció de Metge més enllà de les fronteres de Catalunya, de la qual és testimoni feaçent el llibre sobre Petrarca i Metge publicat a Londres fa pocs mesos, de què es parlarà tot seguit.

III

BERNAT METGE AL WARBURG INSTITUTE

Alejandro Coroleu

ICREA-UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Des de sempre els estudiosos del món clàssic han hagut de recórrer a la comparació: els romans van comparar la seva cultura i les seves fites polítiques a les de Grècia; Virgili va imitar Homer; i Plutarc, a les seves *Vides paral·leles*, va equiparar les virtuts de Cèsar amb les d'Alexandre. Fins i tot avui als pocs —poquíssims— estudiants de grec encara se'ls demana que comparin les estructures d'aquesta llengua amb les del llatí. I, des de l'Antiguitat, moltes cultures occidentals han mesurat el seu pensament, art o literatura tot comparant-los amb els models de Grècia i Roma.

Cap altre moviment històric no encarna aquest diàleg amb el món antic —aquesta comunicació amb els morts, si voleu— millor que l'humanisme renaixentista. Amb les armes de la filologia, els humanistes —amb Francesco Petrarca com a guia— van fer dels textos clàssics que anaven recuperant un paradigma únic. La filologia fou entesa, però, no com un exercici retòric o com un joc literari, sinó com un exercici que acollia al seu darrere un projecte, una norma ètico-pedagògica absoluta. Aquest projecte va acabar per determinar totes i cadascuna de les facetes de la vida intel·lectual del Renaixement, i va deixar empremtes en la cultura literària en llatí i en vulgar, en el món

dels estudis bíblics, en el pensament polític, l'art, la filosofia i també la ciència, cosa que molt sovint s'oblida.

Un dels primers a estudiar la cultura del Renaixement va ser l'historiador suís Jakob Burckhardt (1818-1897). En les seves investigacions Burckhardt va concebre el Renaixement com una nova creació més que no pas com una recuperació del món antic, i va relegar l'estudi dels patrons grecollatins a una posició de subordinació. «L'essència dels fenòmens [del Renaixement]», va escriure el 1860, «hauria estat la mateixa sense la recuperació dels autors clàssics». Aquesta actitud, arrelada en nocions romàntiques sobre l'originalitat de l'obra literària, va prevaler fins a l'arribada, a finals del segle XIX, d'una nova *scholarship* centrada en la transmissió de textos, imatges i idees.

De fet va ser un deixeble de Burckhardt, un historiador de l'art, alemany, anomenat Aby Warburg (1866-1929) qui va introduir aquesta visió nova del període renaixentista. Un cop enllestida la seva tesi doctoral sobre la presència de la mitologia clàssica a l'obra de Botticelli, Warburg va escorcollar els arxius florentins, rics en documentació sobre el cercle de Lorenzo de' Medici, i es va plantejar una pregunta que pot semblar molt òbvia però que no ho és tant: ¿com és que símbols originats en un context pagà van reaparèixer, amb vitalitat renovada, a la Florència del Renaixement? A partir d'aquí Warburg va concebre un programa la finalitat del qual era il·lustrar els processos, la manera en què una cultura és determinada per la memòria del passat. El paradigma que va escollir va ser la influència de l'Antiguitat clàssica en la civilització europea en tots els seus vessants i va classificar la seva biblioteca particular d'acord amb aquest criteri temàtic. El 1913 Warburg i el seu amic-deixeble Fritz Saxl van transformar la biblioteca en un institut de recerca amb seu a Hamburg. Amb la col·laboració d'erudits eminents com ara Erwin Panofsky, la institució va esdevenir aviat un centre de prestigi per a l'estudi de la tradició clàssica –això és, les maneres diverses com la cultura del món antic ha estat incorporada,

interpretada o qüestionada en l'art i en la cultura occidental (i islàmica) des de l'Antiguitat tardana fins als nostres dies. Amb l'ascens del règim nazi, el 1933 l'Institut es va haver de traslladar a Londres, ara rebatejat amb el nom de Warburg Institute. Deu anys més tard, va passar a formar part de la Universitat de Londres, a la qual encara avui pertany, i el 1958, ja sota la direcció d'Ernst H. Gombrich, es va instal·lar en un casalot de sis plantes al barri de Bloomsbury.

Estem parlant, doncs, d'un centre de recerca amb una llarga història, una institució que ha agermanat la tradició d'estudis centreeuropea amb l'angloamericana, donant sempre un paper major a l'estudi del llegat clàssic; un lloc de reunió d'investigadors i estudiants de tot el món, amb un arxiu iconogràfic de primer ordre però sobretot amb una biblioteca única, on no hi és tot, però hi ha gairebé tot el que compta. La biblioteca està estructurada a partir de quatre conceptes fonamentals: imatge (al primer pis: la secció dedicada a l'art), paraula (al segon pis: la secció de literatura), pensament (tercer pis: religió i filosofia) i acció (quart pis: història). És una biblioteca on s'han de pujar i baixar moltes escales. Com vaig sentir a dir a una professora ara fa uns anys, si hom vol treballar sobre Ciceró al Warburg, es posarà en forma. Efectivament, a diferència d'altres biblioteques, on el corpus de l'orador romà figura en una sola secció, al Warburg les fonts i la bibliografia ciceronianes s'escampen per tot arreu: els discursos i les cartes, als prestatges sobre política i societat; els escrits retòrics, al segon pis; i les obres filosòfiques, a la secció de pensament. Els exemples d'aquesta ordenació singular són infinits. Mireu, per exemple, el cas de Francesc Eiximenis, emplaçat no a la secció de lletres hispàniques medievals sinó entre els llibres i articles sobre història i política. Costa una mica acostumar-se a aquesta classificació però els guanys intel·lectuals que se'n desprenen paguen la pena. Com que, a més, tota la bibliografia secundària corresponent a un motiu, tema o autor està relacionada amb un sistema topogràfic únic i col·locada al

lloc precís, molt sovint el profit que se'n treu va molt més enllà del volum o separata que inicialment es buscava: hom troba al prestatge tot el que ignorava i pot ajudar a entendre la qüestió.

Ja fa tants anys Francisco Rico va anar al Warburg per estudiar la idea del microcosmos (emblema de la institució) en les lletres hispàniques; després Lola Badia va tenir-hi una beca Frances Yates dedicada a investigar els coneixements mitològics de l'anònim autor de *Curial e Güelfa*. Per aquests dos camins hi vam anar a parar nosaltres (vull dir, Lluís Cabré i jo mateix), i, vint anys després de començar a pujar escales, vam tenir la sort de poder-hi presentar Bernat Metge en una jornada acadèmica celebrada el febrer de 2010, en la qual van participar estudiosos alemanys, anglesos, catalans i italians. No ho hauríem pogut fer sense el suport de tres universitats (la de Barcelona, la de Girona i la Universitat Autònoma, a més de la Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats) i, naturalment, sense l'acollida del Warburg Insitute.

En preparar, primer, la trobada londinenca i, després, el llibre que avui presentem, vam pensar que no podíem introduir Bernat Metge sense la comparació amb els autors de l'Antiguitat i sobretot amb el seu Petrarca, tan admirat. Ens va semblar que totes dues iniciatives –jornada i volum– ajudarien a entendre com, pels volts del 1400, els textos llatins, medievals o clàssics, i les novetats del *Trecento* italià, el producte del primer humanisme, es van estendre per la Corona d'Aragó a través de les escrivanes, inclosa la Cúria reial. No hem volgut dedicar temps a la discussió d'etiquetes de sentit variable i a problemes difícils de comprendre en la comunitat d'estudiosos internacional. Hem preferit explicar qui era Bernat Metge i sobretot què va escriure i en quin context de cultura literària: hem volgut descriure en lloc de discutir una qüestió acadèmica.

El volum que ha sorgit del colloqui celebrat ara fa tres anys considera tant un públic que no ha llegit mai Bernat Metge, és a dir que presenta l'autor a aquest nou lector acadèmic que voldrí-

em atreure, com s'adreça als especialistes, oferint-los contribucions que aporten novetats a la investigació. Una primera sèrie de treballs examina les relacions culturals entre la Corona d'Aragó, França i Itàlia a les acaballes del segle XIV i començament del següent, amb atenció a la difusió dels escrits llatins de Petrarca en territori francès i català: la *Griseldis*, l'*Africa*, el *Secretum*, el *De remediis* i algunes epístoles. Un segon bloc d'estudis tracta Bernat Metge, mirant d'oferir una visió ponderada de l'autor, dibuixat com un escriptor singular, el primer europeu –segons Enrico Fenzi– a adonar-se que un discurs intel·lectual modern i elevat s'havia de fer amb el model de Petrarca.

No puc acabar sense donar les gràcies a Jaume Riera, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per la localització d'una selecció de cartes llatines de Metge; als col·laboradors del volum, per la feina i per la paciència en una edició laboriosa; i, sobretot, a Jill Krayer, catedràtica d'Història de la Filosofia del Renaixement al Warburg Institute, que tant ens ha ajudat al llarg dels anys, per acollir amb entusiasme la idea d'organitzar a Londres una trobada sobre el classicisme de Bernat Metge. La professora Krayer hagués volgut estar present en l'acte d'aquest vespre però altres compromisos li ho han impedit. Ha tingut la gentilesa d'enviar-nos un text que ara llegiré [*vegeu més avall*].

L'obra de Bernat Metge es mereixia un lloc als prestatges del Warburg. Abans no hi era i ara sí. Vet aquí el resultat de l'esforç de tots plegats.

IV

SALUTACIÓ DES DE LA BIBLIOTECA DEL WARBURG INSTITUTE

Jill Kraye

WARBURG INSTITUTE

Em plau moltíssim que el volum *Fourteenth-Century Classicism: Petrarch and Bernat Metge*, publicat oficialment a finals de 2012, es presenti en aquest acte commemoratiu del sisè centenari de la mort de Bernat Metge, i lamento d'allò més de no poder ser-hi present, al costat dels co-editors, Lluís Cabré i Alejandro Coroleu, per tal de mostrar aquest llibre a un públic al qual la figura de l'autor ja és prou familiar. Un dels objectius primordials del volum, i del col·loqui que acollí la majoria de les contribucions que ara s'imprimeixen, celebrat el 10 de febrer de 2010 al Warburg Institute, era desvetllar l'interès en un públic acadèmic internacional per aquest extraordinari escriptor en català, amb especial atenció tant a la seva faceta de difusor d'obres de Petrarca entre els lectors en vulgar com a la perícia amb què les adaptà al context lingüístic i cultural de la Corona d'Aragó. Gosaria dir que el col·loqui reeixí en el propòsit de descobrir, a una audiència britànica i sobretot londinenca, aquest fascinant episodi de la primera fortuna de Petrarca. Ara esperem que el volum el difondrà entre un nombre molt més gran de lectors.

El Warburg Institute i la seva Biblioteca han mantingut un tracte llarg i fructífer amb l'estudi de Petrarca i, en general, amb la història cultural i intel·lectual del Renaixement. L'interès per

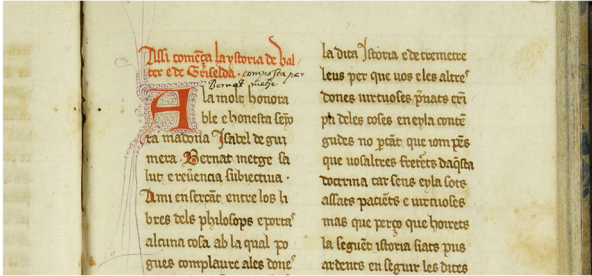
la cultura i la literatura catalanes, naturalment en un grau menor, no hi ha estat absent de cap manera, però. Hi destaca amb relleu singular el nom de Ramon Llull, filòsof i místic mallorquí associat al Warburg gràcies a dos treballs de pioner, molt influents, de Dame Frances Yates apareguts al *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* el 1954 i el 1960; vint anys més tard, quan es van reimprimir en un recull dels seus assajos, l'autora els descrigué dient que eren «the hardest task I have ever undertaken» («la feina més difícil que mai no hagi emprès»). Els articles es dedicaven a l'Art de Llull, i doncs es concentraven en l'estudi dels seus escrits de lògica en llatí, més que no en la poesia i la novel·la en català. La influència posterior de l'obra llatina de Llull més enllà de la Península Ibèrica, s'estudià en una monografia essencial obra de Jocelyn Hillgarth, un deixeble de Yates: amb el títol *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth-Century France*, es publicà a la col·lecció «Oxford-Warburg Studies» el 1971.

A la Biblioteca del Warburg Institute, en tot cas, els diversos aspectes de la polimòrfica figura de Llull, no sols la seva Art, hi són ben representats. La primera adquisició d'una obra sobre Llull es deu al mateix Aby Warburg el 1909: una monografia en alemany sobre la relació de l'obra lulliana amb la filosofia àrab. Altres volums sobre la vida i l'obra de Llull ingressaren a la Biblioteca de manera esparsa fins a 1929, l'any de la mort de Warburg, i les compres esporàdiques es mantingueren quan l'Institut es traslladà a Londres el 1933, fugint del nazisme. Però el pes real de la matèria lulliana no s'enregistra sinó a partir de la dècada de 1950, coincidint no pas per atzar amb el moment en què Frances Yates començà a estudiar l'obra de Llull. Entre les moltes entrades d'aquesta època destaca la compra, sens dubte necessària per a la recerca que havia emprès, de la «monumental edition» de les *Obres* de Llull «in twenty-one volumes», descrita en l'Annual Report del Warburg de 1958-1959 com una «among the most important and expensive acquisitions of recent years»

(«entre les adquisicions més importants i més cares dels darrers anys»). De llavors ençà, la Biblioteca ha anat fent créixer amb regularitat la secció d'obres de Lull i sobre Lull, incloent-hi la col·lecció completa de la revista *Estudios Lulianos*, després dita *Studia Lulliana*. De més a més, el 2005 Robert Pring-Mill, lullista de gran relleu, llegà al Warburg la seva biblioteca particular, rica també en altres obres sobre el pensament i la literatura catalanes.

La dedicació a l'humanisme és un altre dels camps d'estudi pels quals el Warburg i la seva Biblioteca són ben coneguts. Encara que hi destaquï per sobre de tot la tradició cultural italiana, voldria precisar de nou que el seu ressò a la Península Ibèrica no hi és menystingut. El *Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, publicat el 1996 i dirigit per mi mateixa, aparegué dos anys després en versió castellana, *Introducción al humanismo renacentista*, en la bona traducció de Lluís Cabré i amb l'afegit d'un capítol, «Humanismo en España», encarregat especialment a Alejandro Coroleu. Fou el traductor qui em féu adonar que el mapa d'Europa en l'edició original exclouïa una bon part de la Península, de manera que el substituïrem per un de més complet, un que inclogués Salamanca i Alcalá. Pel que fa al classicisme català, ha de constar que el Warburg adquirí el volum *L'humanisme català, 1388-1494* de Martí de Riquer poc després de la seva publicació el 1934, i que exhibeix una bona col·lecció d'estudis a càrrec de Miquel Batllori i altres especialistes.

En els darrers anys la Biblioteca ha vist com creixia de manera significativa la bibliografia sobre Bernat Metge, en part gràcies als donatius de llibres i separates dels estudiosos que han participat al volum *Fourteenth-Century Classicism*. Tant el col·loqui com el llibre que avui es presenta han portat la relació entre el Warburg Institute i Catalunya a una col·laboració més estreta que mai. Confio sincerament, i estic segura que aquesta fe la compartiran els co-editors, que aquesta associació no solament es mantindrà, sinó que creixerà i madurarà en el futur.

FOURTEENTH-CENTURY CLASSICISM: PETRARCH AND BERNAT METGE

The papers in this volume study the early influence of Petrarch in France and in the Crown of Aragon. They focus, in particular, on Bernat Metge (c. 1348–1413), a prominent member of the Aragonese Royal Chancery, who produced a Catalan adaptation of Petrarch's *Griseldis* (from *Seniles*, XVII, 3–4) around 1388, making a Latin work of Petrarch available for the first time in the Iberian Peninsula. Moreover, Metge's fragmentary *Apology* (1395?) and his *Dream* (1399) reveal familiarity with Petrarch's *Secretum*, *Familiares* and possibly *De remediis*. His fine imitation of Petrarchan models and his interest in classical literature put Metge on a par with contemporaneous writers elsewhere in Europe. This book aims to introduce a wider readership to an aspect of the dissemination of Petrarch's Latin writings which has so far received little attention and also to shed light on the cultural relations between France and the Crown of Aragon in the late fourteenth- and early fifteenth centuries.

Edited by Lluís Cabré, Alejandro Coroleu and Jill Kraye
(Warburg Institute Colloquia, 21) £ 40.00.
ISBN 978-1-908590-45-2. ISSN 1352-9986

Order from: <http://warburg.sas.ac.uk/publications/>

THE WARBURG INSTITUTE
SCHOOL OF ADVANCED STUDY · UNIVERSITY OF LONDON
WOBURN SQUARE, LONDON WC1H 0AB
WARBURG.SAS.AC.UK

FOURTEENTH-CENTURY CLASSICISM:
PETRARCH AND BERNAT METGE

vii Contributors

viii Abbreviations

ix Foreword

Introduction

Alejandro Coroleu

Per una storia del petrarchismo latino: il caso del *De remediis utriusque fortune* in Francia (secoli XIV-XV)

Romana Brovia

Petrarch's *Griseldis* from Philippe de Mézières to Bernat Metge

Lluís Cabré

Petrarch's *Africa* in the Aragonese Court: *Annibal e Escipió* by Antoni Canals

Montserrat Ferrer

Il *Secretum* di Petrarca e la confessione in sogno di Bernat Metge

Jaume Torró

Lo somni di Bernat Metge e coloro 'che l'anima col corpo morta fanno' (*Inferno*, X.15)

Lola Badia

Lo somni di Bernat Metge e Petrarca: Platone e Aristotele, oppinió e sciéncia çerta

Enrico Fenzi

Bernat Metge e gli auctores: da Cicerone a Petrarca, passando per Virgilio, Boezio e Boccaccio

Stefano Maria Cingolani

Bernat Metge in the Context of Hispanic Ciceronianism

Barry Taylor

A Tale of Disconsolation: A Structural and Processual Reading of Bernat Metge's *Lo somni*

Roger Friedlein

Manuscripts and Readers of Bernat Metge

Miriam Cabré and Sadurní Martí

Index of Manuscripts

Edited by Lluís Cabré, Alejandro Coroleu and Jill Kraye

(Warburg Institute Colloquia, 21) £ 40.00.

ISBN 978-1-908590-45-2. ISSN 1352-9986

Order from: <http://warburg.sas.ac.uk/publications/>